

Małgorzata Dajnowicz

Sympatie polityczne mieszkańców guberni suwalskiej przed I wojną światową : (ze szczególnym uwzględnieniem ludności polskiej)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 229-240

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Dajnowicz

Sympatie polityczne mieszkańców guberni suwalskiej przed I wojną światową (ze szczególnym uwzględnieniem ludności polskiej)

Dotychczas nie prowadzono szczegółowych badań na temat zasięgu wpływów stronnictw politycznych w poszczególnych guberniach Królestwa Polskiego. Powstało wiele cennych prac traktujących o sympatiach politycznych ludności przed I wojną światową, jednak tylko częściowo wyodrębniają one wątki dotyczące bezpośrednio i charakterystyczne dla poszczególnych regionów Królestwa¹.

Suwalszczyzna przełomu XIX i XX w. wielokrotnie była przedmiotem zainteresowań historyków. Powstały opracowania dotyczące zwłaszcza tematyki gospodarczej, kulturalno-oświatowej i społecznej².

Na przyjmowanie określonych haseł politycznych na opisywanym obszarze miały wpływ różne czynniki. Jednym z niezwykle istotnych było położenie geograficzne tego regionu. W wyniku reformy administracyjnej z 1866 r., Suwalszczyznę oddzielono od ziemi grodzieńskiej i białostockiej. Granicę guberni wyznaczono sztucznie, z Królestwem Polskim połączona była jedynie wąskim pasem (powiaty augustowski i szczuczynski), wciśniętym między Prusy Wschodnie a zachodnie tereny Cesarstwa Rosyjskiego. Mimo położenia pomiędzy Warszawą i Petersburgiem teren ten omijany był często podczas kontaktów polsko-rosyjskich, skupiających się przede wszystkim na

---

1 M.in. R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980; *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997; T. Wosza, *Narodowa Demokracja wobec chłopów w latach 1887–1914. Programy, polityka, działalność*, Warszawa 1992; T. Monasterska, *NZR w latach 1905–1914, Z pola walki*, 1964, nr 1(25); A. Żarnowska, *Zasięg, wpływ i baza społeczna PPS w przeddzień rewolucji 1905 r.*, *Kwartalnik Historyczny* 1960, nr 2; E. Kaczyńska, *Partie polityczne a masowy ruch robotniczy w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku. Badania historyczne – ich krytyka i propozycje*, *Przegląd Historyczny*, 1990, z. 1–2; *Tlum i margines społeczny w wydarzeniach rewolucyjnych (Królestwo Polskie 1904–1907)*, *Dzieje Najnowsze*, 1983, z. 1–2. Na ten temat pisali także uczeni niepolscy, np. S. Falkowicz, *Wspólna walka rewolucyjna proletariatu Rosji i Polski (1907–1812)*, Warszawa 1982.

2 Przede wszystkim prace E. Kaczyńskiej: *Spółczeństwo i gospodarka północno-wschodnich ziem Królestwa Polskiego w okresie rozkwitu kapitalizmu*, Warszawa 1974; *Gubernia suwalska w świetle oficjalnych danych statystycznych w latach 1866–1914*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1965. Inne wartościowe opracowania: A. Wędzki, *Kultura i nauka na Suwalszczyźnie w XIX stuleciu*, w: *Studia i materiały*; A. Matusiewicz, *Ochotnicza Straż Pożarna w Suwałkach 1880–2000*, Suwałki 2000; idem, *Suwalski Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 1907–1913*, w: *Dziewięćdziesięciolecie oddziału suwalskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, Suwałki 1997; Z. Filipowicz, *Gimnazjum suwalskie w latach 1839–1866*, *Rocznik Suwalsko-Mazurski*, 1991, t. 1; idem, *Muzeum Ziemi Suwalskiej*, w: *Dziewięćdziesięciolecie oddziału*; idem, *Towarzystwo Oszczędnościowe w Suwałkach*, w: *100 lat Banku Spółdzielczego w Suwałkach*, red. S. Kulikowski, Suwałki 2000. Wstępne ustalenia na temat sympatii politycznych mieszkańców Suwalszczyzny, zob. M. Dajnowicz, *Oblicze polityczne polskiej Suwalszczyzny w początkach XX wieku*, *Rocznik Suwalsko-Mazurski*, 2003, t. 3, ss. 155–162.

Białymstoku, Grodnie i Wilnie. Gubernialne Suwałki po latach ożywionego rozwoju pod koniec pierwszej połowy XIX w. (związanego m.in. z lokalizacją w mieście władz guberni augustowskiej) od drugiej połowy XIX w. przeżywały okres zastoju.

Podstawę utrzymania ludności Suwalszczyzny stanowiło rolnictwo, ale gospodarka rolna w znacznym stopniu była zapóźniona. Według spisu powszechnego z 1897 r. w guberni zamieszkiwało prawie 560 tys. ludności, w tym około 304 tys. Litwinów (ponad 52%), 134 tys. Polaków (23%), 59 tys. Żydów (10%), 53 tys. tzw. grupy rosyjskiej (9%)³, około 30 tys. Niemców (niepełna 5%). Na Suwalszczyźnie wyodrębniono obszary polskie: powiaty augustowski, suwalski i część sejneńskiego, na których Polacy byli grupą dominującą – stanowili 45%. Litwini zajmowali tam drugą pod względem liczebności pozycję – 21%, trzecią grupa rosyjska – prawie 16% i czwartą Żydzi – 11%. Niemcy stanowili najmniejszy odsetek, nieprzekraczający 2%⁴.

Na przełomie XIX i XX w. następowały zmiany liczebności również w poszczególnych grupach narodowościowych. Dotyczyły one przede wszystkim miast. W ośrodkach tych wzrastał odsetek ludności polskiej, malał zaś żydowskiej. Nasilała się emigracja, w tym właśnie przedstawiciele wyznania mojżeszowego, oraz migracja w kierunku miast, także coraz mobilniejszej ludności polskiej. Trudno dowieść tezy, że zmiany liczebności poszczególnych grup ludności wpływały negatywnie na utrwalanie sympatii politycznych na omawianych terenach. Chociaż z drugiej strony wydaje się, że emigracja, w przewadze aktywniejszej części ludności żydowskiej (ale także i polskiej), mogła wpływać na osłabienie rozwoju życia społeczno-politycznego. Pozytywnie natomiast na skłanianie się ku opcjom politycznym wpływała ruchliwość terytorialna mieszkańców, przemieszczanie się w obrębie terenów dalszych i bliższych⁵. Należy jednak zauważyć, że współzycie obok siebie kilku grup narodowościowych oddziaływało w pewnym stopniu na uaktywnienie inicjatyw społecznych (w tym gospodarczych, kulturalnych) i politycznych (przykład miast, przede wszystkim gubernialnego). Na przyjmowanie określonych orientacji politycznych wpływały oddziaływania wynikające ze stosunków między narodowościami. Z kolei na obszarach bardziej jednorodnych narodowościowo (rejon augustowski), z dominującą ludnością polską, następował szybszy rozwój świadomości społeczno-politycznej mieszkańców wsi.

Stosunki pomiędzy narodowościami, zwłaszcza polsko-żydowskie, przyspieszyło skłanianie się ku poszczególnym opcjom politycznym. Napięcia polsko-żydowskie wpływały znacząco na utrwalanie wśród Polaków sympatii narodowych⁶. Na terenach, gdzie miały miejsce częstsze i bezpośrednie kontakty ludności polskiej i niemieckiej (zwłaszcza jeśli ci drudzy stanowili zwarte skupiska, np. w okolicach Wizajn i nie poddawali się asymilacji), mogło dochodzić do aktywniejszych zachowań i postaw antyniemieckich. To z kolei prowadziło również do wzmocnienia sympa-

3 Grupę rosyjską stanowili w większości wojskowi wraz z rodzinami. W guberni suwalskiej, jeśli chodzi o liczbę wojskowych, powiat suwalski (5705, Suwałki – 5168) wyprzedzał augustowski (3881, Augustów – 3147). Nieliczna grupa rosyjska mieszkała w sejneńskim – *Pierwaja wsieobszczajaja pieriepis nasilenija Rossijskoj Imperii 1897 g.*, t. 59, ss. 114–117 (obliczenia własne).

4 *Pierwaja wsieobszczajaja pieriepis*, ss. 166–177 (obliczenia własne).

5 Moje ustalenia badawcze potwierdzają zwiększanie ruchliwości terytorialnej na przełomie XIX i XX w. (na podstawie analizy ruchliwości następujących parafii rzymskokatolickich: Augustów, Suwałki, Sejny, Berzniki); zob. i por. M. Dajnowicz, *Z badań nad ruchliwością terytorialną i społeczną mieszkańców Łomżyńskiego na przełomie XIX i XX wieku*, Studia Łomżyńskie, 2004, t. XV, ss. 7–26.

6 Zob. M. Dajnowicz, *Stosunki polsko-żydowskie w Łomżyńskiem na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Świat niepożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 2004, ss. 333–341. Tezę tę potwierdzają również uczeni – S. D. Corrin, *Warsaw before the first World War: Poles and Jews in the third city of the Russian Empire 1880–1914*, New York 1989, ss. 79–84, 102 i n.

tii wobec ruchu narodowego wśród ludności polskiej⁷. Aktywne działania w obronie polskości na mieszanych narodowościowo obszarach polsko-litewskich przyspieszyły także konkretne wybory polityczne przez stronę polską i litewską. Polityka zaborcy wznosiła natomiast zachowania antyrosyjskie, co w konsekwencji wzmacniało później działalność polityczną.

Ogromną rolę na omawianych terenach odgrywała (wprawdzie nieliczna) inteligencja miejska i wiejska, odpowiadająca za kierunki życia społeczno-politycznego. Znacząca część przedstawicieli tej warstwy zakładała i przewodziła przez długie lata różnego rodzaju inicjatywom społecznym i jednocześnie podejmowała działalność polityczną. Organizacje stwarzały możliwość rozwoju nie tylko ogólnej aktywności, prowadziły do współdziałania różnych grup społecznych, sprzyjały rozwojowi zasady tzw. solidaryzmu narodowego, głoszonej przez obóz narodowy. Działalność w różnych polskich organizacjach wiązała się często z pewnego rodzaju protestem, nierzadko i oporem przeciwko wprowadzającym ograniczeniom i w ogóle rządów zaborczym⁸. Większość liderów poszczególnych towarzystw i stowarzyszeń to sympatycy bądź członkowie określonych partii (nurtów) politycznych. Ich postawy rzutowały z pewnością na wybory i sympatie członków organizacji społecznych, osób i grup pozostających z nimi w kontaktach.

Szeroko rozumiane wartości patriotyczne przekazywane były głównie w kościołach i ogniskach domowych. Dzięki powstaniom narodowym szeroko rozumiana idea walki o niepodległość zakorzeniła się w świadomości Polaków przełomu XIX i XX w. Doświadczenia wyniesione z kolejnych zrywów narodowych dostarczały przede wszystkim poszukiwanych wzorców. Powstania narodowowyzwoleńcze, mimo niepowodzeń, budziły uczucia patriotyczne, pogłębiały świadomość narodową ludności polskiej, inspirowały do pracy w sferze społecznej i politycznej. Tradycja powstańcza objawiała się w szeroko pojętej szerokiej działalności patriotycznej, która stanowiła „zaplecze i punkt wyjściowy” dla kształtowania pracy politycznej⁹. Ożywienie w życiu społeczno-politycznym nastąpiło pod koniec XIX w., co znalazło wyraz nie tylko w działalności w różnego rodzaju legalnych i zakazanych kołach i stowarzyszeniach, także w rodzących się ówczesnie stronnictwach politycznych¹⁰.

Można założyć, że wśród polskiej inteligencji suwalskiej już od końca XIX w. odczuwalne były przede wszystkim sympatie narodowe, w mniejszym zaś stopniu socjalistyczne. Rzutowało to również na rozwijanie zainteresowań politycznych młodego pokolenia. I tak np. jeden z adwokatów suwalskich Stanisław Staniszewski, przedstawiciel liberałów, sympatyzował również z my-

---

7 Do wzmacniania postaw antyniemieckich mogło dochodzić zwłaszcza po 1908 r., wraz ze zmianami sytuacji międzynarodowej.

8 A. Chwalba, *Koncepcje podmiotowości społeczeństwa w myśli politycznej na przełomie XIX i XX wieku w zaborze rosyjskim*, Znak, R. 41, 1989, nr 413-415, ss. 88-90 i n.; A. Szwarc, *Czynniki kształtujące aktywność społeczną i kulturalną inteligencji prowincjonalnej Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym. Przegląd problematyki*, w: *Geografia literacka a historia literatury. Problemy życia literackiego w Królestwie Polskim drugiej połowy XIX wieku*, cz. II, red. S. Frybes, Wrocław 1987, ss. 120-124; zob. M. Dajnowicz, *Między rewolucją a wojną w Łomżyńskim. Aktywność społeczno-kulturalna a działalność polityczna w początkach XX wieku*, Dzieje Najnowsze, 2004, z. 4, ss. 15-28.

9 *Bojownicy kapłani za sprawę kościoła i ojczyzny. Dawne Królestwo Polskie. Materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich zakonnych i prywatnych*, opr. P. Kubiki, cz. 1, t. 3, Sandomierz 1933, s. 336, 322; zob. A. Żarnowska, *Prywatna sfera życia rodzinnego i zewnętrzny świat życia publicznego – bariery i przenikanie (przełom XIX i XX wieku)*, w: *Kobiety i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, red. A. Żarnowska i A. Szwarc, Warszawa 1994, ss. 11-12; M. Nietyksza, *Tradycyjne i nowe formy aktywności publicznej kobiet w warunkach zaborów*, w: *Kobiety i świat polityki*, s. 85.

10 Lata dziewięćdziesiąte były przełomem w tworzeniu partii politycznych: w 1892 r. powstała Polska Partia Socjalistyczna i Polska Partia Socjalno-Demokratyczna, w 1893 r. Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Liga Narodowa, w 1895 r. Stronnictwo Ludowe w Galicji.

ślą narodowców, także w pracy społecznej adwokata Gustawa Zabłockiego i lekarza Stanisława Rechniowskiego widoczne były wyraźne wpływy sympatii narodowych¹¹. Wśród sympatyków ideologii narodowej przodowali Piotr Górski, założyciel Towarzystwa Rolniczego, ziemianin Florian Skarzyński i inni. Czołową pozycję wśród elit suwalskich zajmował nauczyciel gimnazjum męskiego Włodzimierz Koc, sympatyk socjalizmu, ojciec późniejszych współpracowników Józefa Piłsudskiego¹². Z kolei gronu zwolenników obozu narodowego w Augustowie przewodzili doktor Jan Jaworski, jeden z największych kamieniczników w Augustowie oraz architekt powiatowy Władysław Ślusarski¹³.

Hasła obozu narodowego dotarły najwcześniej do społeczności polskiej tych terenów¹⁴. Można założyć, że sympatie narodowe wzmogła akcja oświatowa, prowadzona przez kolportowane tam polskie tygodniki¹⁵. Co ważniejsze, w celu pozyskania ludu narodowcy podjęli organizację sieci tajnych struktur działających pod jej patronatem. Pod koniec XIX w., w ośmiu kołach w guberni suwalskiej działało Koło Oświaty Ludowej¹⁶. Kontynuatorem haseł podejmowanych przez Koło było Towarzystwo Oświaty Narodowej. Za sprawą wspomnianego ziemianina Floriana Skarzyńskiego, od 1900 r. Towarzystwo Oświaty rozpoczęło działalność również na Suwalszczyźnie. Kierowniczą rolę pełniła w towarzystwie inteligencja, a wśród niej suwalczyk – adwokat Gustaw Zabłocki i lekarz Stanisław Rechniowski. W 1900 r. na polskich obszarach Suwalszczyzny notowano trzy koła, skupiające około dwudziestu członków. W powiecie augustowskim guberni suwalskiej na bazie TON działalność podjęło Towarzystwo Opieki nad Unitami, w okresie późniejszym współpracujące z suwalskim oddziałem Narodowego Związku Robotniczego¹⁷.

Można założyć, że zawiązanie uformowanej organizacji PPS poprzedziło kolportowanie na Suwalszczyźnie od końca XIX w. sporej ilości druków o treściach socjalistycznych. Według raportu z 1903 r. o stanie politycznym powiatów suwalskiego, augustowskiego i sejneńskiego, na terenie suwalskiego działała wówczas zorganizowana siatka zajmująca się przemytem zakazanej literatury¹⁸.

11 Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów (dalej: BUW, DzR), rkps 1741, mf. 7963, *Pamiętnik Karola Świdry. Młodość i czasy litewskie do 1926 roku*, k. 6d–6e; Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej: LPAHW), Zarząd Żandarmerii Powiatu Suwalskiego, Augustowskiego i Sejneńskiego 1880–1917, f. 1006 (dalej: ZZPSAS), sygn. 187, k. 3–41; sygn. 188, k. 1; *Politycznej obzór po suwalskiej guberni za 1903–1904 gg.* Komisariat po Litowskim Diełom nr 62, Woroneż 1918, ss. 19 (w zasobach bibliotecznych Litewskiej Akademii Nauk); Biografie Suwalskie (dalej: BS), 1993, cz. II, ss. 76–77.

12 Biblioteka Narodowa (dalej: BN), Oddział Zbiorów Specjalnych (dalej: DzR), rkps, *Pamiętniki Edmunda Zalewskiego*, t. I, sygn. akc. 6525, ss. 28–29; BS, 1997, cz. IV, ss. 33–34.

13 P. Halicki, *Mój Życiorys na tle dziejów*, s. 9 (mps w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej).

14 Hasła poszczególnych stronnictw politycznych na polską Suwalszczyznę docierały z centrum Królestwa Polskiego przez gubernię łomżyńską.

15 Np. „Gazetę Świąteczną”, docierającą na polskie tereny Suwalszczyzny. Na temat tytułów prasy polskiej czytanej na obszarach suwalskich – LPAHW, Zarząd Żandarmerii Guberni Suwalskiej 1832–1917, f. 930 (dalej: ZZGS), sygn. 918, k. 17.

16 L. Jaśkiewicz, *Warszawskie Koło Oświaty Ludowej w okólnikach policji carskiej*, *Roczniki dziejów Ruchu Ludowego*, 1995, nr 29, ss. 143–148; J. Załuska, *Koło Oświaty Ludowej 1894–1898*, *Przegląd Wszepolski*, 1924, nr 3, ss. 207–211; S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej*, Londyn 1964, s. 340.

17 S. Kozicki, *Towarzystwo Oświaty Narodowej (1902–1906)*, *Przegląd Wszepolski*, 1924, nr 2, ss. 17–19 i n.; idem, *Historia Ligi Narodowej*, ss. 368–369, 377. Na bazie TON rozwinęło się Towarzystwo Opieki nad Unitami również na Podlasiu, więcej zob. T. Krawczak, *Kształtowanie świadomości narodowej wśród ludności wiejskiej Podlasia w latach 1863–1918*, Biała Podlaska 1982, ss. 40–41.

18 *Politycznej obzór po suwalskiej guberni za 1903–1904 gg.*, s. 18, 47, 50; BUW, DzR, rkps 1741, mf. 7963, *Pamiętnik Karola Świdry*, s. 4c.; LPAHW, ZZPSAS, sygn. 25, k. 262 i n., sygn. 26, k. 110 i dalsze. Na terenie Litwy powstawały odrębne organizacje PPS – białoruskie złożone z chłopów Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, oraz litewskie. Te ostatnie weszły w skład PPS w 1901 r. wraz z przyłączeniem doń części litewskiej SD – A. Żarnowska, op. cit., s. 354; zob. też M. Dajnowicz, *Oblicze polityczne polskiej Suwalszczyzny w początkach XX wieku*, s. 158.

Pod wpływem docierających z centrum i innych obszarów Królestwa Polskiego idei Związku Młodzieży Polskiej „Zet” pod koniec XIX w. zorganizowano socjalistyczne konspiracyjne koło młodzieży w suwalskim gimnazjum męskim, zajmujące się samokształceniem i rozprowadzaniem wśród uczniów nielegalnych broszur¹⁹. Do uczniów suwalskich docierały także wieści z Wilna, gdzie wśród młodzieży działalność rozwijały tajne kółka samokształceniowe narodowe i postępowe²⁰. Należy dodać, że członkowie Zet-u angażowali się również w pomoc unitom. W 1901 r. Zet powołał do życia tajną organizację pod nazwą Związek Młodzieży Rzemieślniczej im. Jana Kilińskiego. W tym czasie istniały w Suwałkach ogniwa Związku Młodzieży, grupujące głównie miejscowych rzemieślników²¹.

W początkach XX w. za sprawą studenta z Warszawy docierały do Augustowa również idee socjalistyczne. Pierwsze ogniwa organizacji socjalistycznej zawiązały się najprawdopodobniej w warsztacie szewskim, w pracowni miejscowego rzemieślnika. Młodzi socjaliści, w liczbie kilkunastu osób (na początku dziesięciu rzemieślników i sześciu ich uczniów, pracowników warsztatu), nawiązali kontakty z grupami młodzieży augustowskiej, a później, około 1903 r., także ze słuchaczami Seminarium Nauczycielskiego w Wejwerach. Z młodzieżą współpracowali niektórzy polscy urzędnicy augustowscy oddani ideom socjalizmu, wśród których wyróżniał się Wincenty Służyński²².

W pierwszych latach XX w. rozrzucono coraz większą ilość zakazanej literatury socjaldemokratycznej, przeznaczanej głównie dla ludności litewskiej i żydowskiej. Agitację wśród Żydów suwalskich prowadził Bund i syjoniści. W raportach wielokrotnie wymieniano aktywną w tym zakresie grupę złożoną z robotników fabryki szczotek z Wilkowyszek. Literatura organizacji żydowskich docierała na teren Suwalszczyzny od strony Wilna²³. Żandarmeria donosiła, że w 1903 r. zatrzymano w guberni suwalskiej osiem transportów z zakazaną literaturą socjalistyczną i lewicową. Znaczącą liczbę stanowiły druki kierowane do Litwinów²⁴.

Należy zaznaczyć, że członkowie i sympatycy PPS oraz Bundu współpracowali ze sobą, rozprawiali wspólne proklamacje, organizowali demonstracje. Młodzież polska i żydowska szczególnie aktywność przejawiała w organizacji i przebiegu manifestacji ulicznych²⁵. Z raportów żandarmerii wynikało, że przez Suwalszczyznę biegł szlak przemytu bibuły z Cesarstwa do Prus i Królestwa. Literatura i wieści na temat socjalizmu docierały tam również dzięki kurierom z centrum Królestwa (Warszawy). Mimo poważnego zasięgu kolportażu tego rodzaju bibuły, czynnikiem hamującym odbiór wśród Polaków był przede wszystkim brak poważniejszych polskich skupisk robotniczych na obszarze Suwalszczyzny.

---

19 BN, DzR, rkps, sygn. akc. 6525, *Pamiętniki Edmunda Zalewskiego*, t. I, ss. 28–29. Według cytowanych wspomnień młodzież skupiona w konspiracyjnym kole organizowała spotkania w domu żony Piłsudskiego, przebywającej wówczas w Suwałkach, co miało wpłynąć, jak wspomniano, na rozwinięcie późniejszych kontaktów Suwałczan (Adama i Leona Koców) z Józefem Piłsudskim.

20 BN, DzR, rkps, sygn. mf. 70675, *Józef Fedorowicz. Wspomnienia*, s. 7.

21 Związek im. Jana Kilińskiego zawiązał się za sprawą Wandy Kosińskiej – S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej*, s. 359.

22 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 103, k. 89 i n.; P. Halicki, op. cit., ss. 1–3, 8.

23 W 1900 r., po tzw. wpadce łódzkiej, działalność PPS w Wilnie została na jakiś czas zahamowana. Po aresztowaniu członków Litewskiej Partii Socjaldemokratycznej osoby należące do wileńskiego kółka PPS zaprzestały swojej działalności, a wśród nich uzewnętrznił się „silny upadek ducha” – więcej zob. J. Jaśkiewicz, *Z dziejów PPS: wileńskie reperkusje „wpadki” łódzkiej*, Przegląd Historyczny, 1996, z. 4, ss. 843–851.

24 *Polityczeskij obzor po suwalskoj guberni za 1903–1904 gg.*, s. 13, 18, 42; LPAHW, ZZGS, sygn. 178, k. 16, 28–29 i n.

25 *Polityczeskij obzor po suwalskoj guberni za 1903–1904 gg.*, ss. 11–13; LPAHW, ZZPSAS, sygn. 31, k. 23–33, 59–64, 71–73, 95.

Ożywienie polityczne wzrastało od 1904 r., i związane było z wojną rosyjsko-japońską. Polska inteligencja suwalska wysuwała wówczas żądania wprowadzania języka polskiego w gminach, większego udziału Polaków w samorządzie, zaczęto podejmować temat autonomii. Tego rodzaju wystąpienia antycarskie najsilniejsze były w Augustowskiem, gdzie niszczone nawet portrety cara, usuwano rosyjskie napisy²⁶. Już w początkach organizowania tzw. akcji gminnej pozyskiwani byli nowi sympatycy obozu narodowego.

Struktura terytorialna PPS w pewnym stopniu odpowiadała zasięgowi jej wpływów. W 1904 r. podzielono organizację na sześć okręgów, wyszczególniając m.in. wschodni: Lublin – Siedlce – Łomża oraz litewski: Suwałki – Białystok – Wilno. Według ustaleń Anny Żarnowskiej, przed 1905 r. istniały ośrodki działalności PPS w Suwałkach, w okolicach których rozpowszechniane były wydawnictwa socjalistyczne, Mariampolu, gdzie notowano aktywne demonstracje uliczne, Kalwarii i Wilkowyszkach, ośrodkach, w których miały miejsce duże „wspypy” PPS. Umacniała się także organizacja PPS na Litwie (Wilno, Kowno, Grodno), składająca się głównie z robotników polskich i żydowskich. Od 1902 r. ukazywało się tam pismo przeznaczone dla obszarów litewskich PPS „Walka”²⁷. Warto zauważyć, że przed rokiem 1905 (także i w późniejszym czasie) nie zanotowano na Suwalszczyźnie obecności wydawnictw SDKPiL. Pojawiły się natomiast ostrzeżenia o wysyłaniu na teren guberni agitatorów tej partii z ośrodka łódzkiego²⁸.

Żandarmeria w 1904 r. dowodziła współpracy robotników i rzemieślników suwalskich, skupionych w PPS i Bundzie. Donosiła o pracy zwartych grup, podejmujących kontakty z organizacjami z Wilna i Grodna, a także z Warszawy. Szczególnie dużym zaangażowaniem wyróżniała się młodzież żydowska. Władze notowały w tym czasie przerzut broszur nie tylko z Warszawy i zza wschodniej granicy, ale również kontakty (także w sprawie rozprowadzania zakazanej literatury) z komórkami z terenu łomżyńskiego²⁹. Poza tym przez gubernię suwalską biegł szlak nielegalnej emigracji z zachodnich powiatów Cesarstwa do Prus. Znane były przypadki zatrzymań zesłańców biegleńskich z Syberii³⁰.

Okolo 1904 r. zawiązało się koło, skupiające suwalskich liberałów, przedstawicieli polskiej inteligencji, określane jako Polska Partia Postępowa. Do założycieli i głównych przedstawicieli należał wymieniony Stanisław Staniszewski, od początków XX w. współpracujący z Aleksandrem Świętochowskim oraz Piotr Górski. Jeszcze przed wybuchem strajku szkolnego 1905 r., z ich inicjatywy zawiązało się konspiracyjne kółko młodzieży gimnazjalnej, noszące później nazwę Koła Niepodległościowego. Należy stwierdzić, że inteligencja skupiona w Partii Postępowej należała do tzw. ogółu, nieznającego i niedomagającego się konkretów programowych, jak to czyniły ówczesne organizacje polityczne. Oba główne stronnictwa, tj. Narodowa Demokracja i PPS, darzone były przez postępowców-liberałów prawie jednakową sympatią. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że stali oni na rozdrożu między narodowcami a socjalistami. Wydaje się jednak, o czym częściej już wspomniano, że wśród liberałów suwalskich jeszcze przed 1905 r. przeważały sympatie narodowe³¹.

26 *Polityczeskoj obzor po suwalskoj guberni za 1903–1904 gg.*, s. 54; P. Halicki, op. cit., s. 7.

27 A. Żarnowska, op. cit., ss. 358–362, 364, 370.

28 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 51, k. 88–88a; zob. A. Żarnowska, op. cit., s. 380.

29 *Polityczeskoj obzor po suwalskoj guberni za 1903–1904 gg.*, ss. 54–57; LPAHW, ZZGS, sygn. 178, k. 16, 28–29, 55; S. Kalabiński, F. Tych, *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905–1907 na ziemiach polskich*, Warszawa 1976, s. 73.

30 *Polityczeskoj obzor po suwalskoj guberni za 1903–1904 gg.*, s. 58. W 1904 r. ożywiły się kontakty pomiędzy polskimi socjalistami a rosyjską SD. W związku z tym na tereny Suwalszczyzny docierało coraz więcej ulotek rosyjskiego ruchu robotniczego – N. Puchłow, *Polskoje raboczoje dżwżanije 1890–1904 gg.*, Moskwa 1977, ss. 215–220.

31 Por. T. Stegner, *Liberalowie Królestwa Polskiego 1904–1914*, Gdańsk 1990, ss. 37–39, 78.

Rewolucja 1905–1907 r. była okresem, w którym ujawniły się wszystkie prądy polityczne, funkcjonujące i budzące się na omawianych terenach. Uaktywniły się również wszystkie grupy społeczne i narodowościowe. Walka rewolucyjna była w pewnym zakresie kontynuacją ożywienia z 1904 r., prowadzono ją jednak z większą determinacją i z włączeniem szerszych grup społeczeństwa.

Szczególne miejsce w wydarzeniach rewolucyjnych 1905–1907 r. przypadło strajkom szkolnym. Wśród inicjatorów wystąpień strajkowych znaleźli się zarówno sympatycy obozu socjalistycznego, jak narodowego³².

Można założyć, że akcja gminna, organizowana na Suwalszczyźnie pod wpływem sympatyków obozu narodowego, rozpoczęta w Augustowskim (w związku z przesuwaniem fali rewolucyjnej z centrum Królestwa ku prowincji), stopniowo przemieszczała się w kierunku Suwalskiego i polskich obszarów Sejneńskiego. Władze wymieniały szczególnie aktywną grupę chłopów z terenów okolic Augustowa (w tym unitów), pozostających pod wpływem ideowym i przywództwem inteligencji suwalskiej³³. Prócz lekarza suwalskiego Stanisława Rechniowskiego (jego staraniem na teren Suwalszczyzny docierały pierwsze numery „Polaka”), w akcji gminnej największe zasługi mieli Gustaw Zabłocki, przywódca wystąpień chłopskich, zwłaszcza w 1905 r., organizator wielu wieców oraz Paweł Kołowicz, przewodniczący suwalskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego. W wielu gminach (najsilniej w powiecie augustowskim, ale także w suwalskim i sejneńskim) dochodziło do licznych demonstracji, niszczone portrety cara, zrywano tablice z rosyjskimi napisami. W sprawozdaniach na temat sytuacji politycznej w guberni suwalskiej, władze wymieniały i innych „winnych porwania ludu”, m.in. Stanisława Staniszewskiego i Walerego Romana³⁴.

Należy podkreślić, że największe nasilenie wystąpień w sprawie mowy polskiej przypadło na wiosnę, druga fala protestów nastąpiła jesienią 1905 r. W miesiącach jesienno-zimowych sporządzono najwięcej uchwał w sprawie wprowadzenia języka polskiego do szkół, urzędów, sądów. Według wcześniejszych ustaleń, najaktywniejsze wystąpienia gminne w guberni suwalskiej przypadły na kwiecień i grudzień 1905 oraz styczeń 1906 r.³⁵

Oprócz tzw. akcji gminnej, na wsi toczyła się walka społeczna, podważająca ideę solidaryzmu klasowego. Pod wpływem agitatorów socjalistów protesty podejmowali robotnicy rolni. Punkt kulminacyjny strajków rolnych 1905 r. przypadł w Królestwie Polskim na wiosnę, na Suwalszczyźnie ożywienie w tym zakresie przyniosły dopiero miesiące letnie. Na polskich terenach guberni suwalskiej przodowały rejony położone bliżej obwodu białostockiego, w powiecie augustowskim. Najliczniejsze strajki rolne miały miejsce na terenach litewskich, głównie w powiecie wilkowyszkowskim i mariampolskim. Zasadnicze znaczenie w podejmowaniu strajków rolnych miała propaganda PPS³⁶.

---

32 BUW, DzR, rkps 1741, mf. 7963, *Pamiętnik Karola Świdry*; LPAHW, ZZPSAS, sygn. 66, k. 36–38; Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Kancelaria Generała-Gubernatora Warszawskiego (dalej: KGGW), sygn. 2522, k. 14–15, 28–30, 45; sygn. 2523, k. 144–146. Według pamiętników, w późniejszym okresie w suwalskim gimnazjum zaczęli przewodzić narodowcy – BN, DzR, rkps, sygn. akc. 6525, *Pamiętniki Edmunda Zalewskiego*, s. 37.

33 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 66, k. 36–38, 49 185–186; sygn. 112, k. 88–88a, sygn. 103, k. 124; sygn. 169, k. 16–17, 26–28, 43–45; AGAD, KGGW, sygn. 2522, k. 49–49a, 64 i n.

34 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 66, k. 36–37, 49–49a, 279a–280; sygn. 167, k. 10–11; sygn. 103, k. 124, 246; sygn. 43, k. 17–18a; sygn. 146, k. 1–10; sygn. 101, k. 1–8a; *Politycznej obzor po suwalskiej guberni za 1909 g.* Komisariat po Litewskim Diełom, Woroneż 1918, nr 58, ss. 18–19 (w zasobach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Petersburgu).

35 S. Kalabiński, F. Tych, *Czwarte powstanie*, s. 644, passim.

36 Por. S. Kalabiński, F. Tych, *Walki mas chłopskich w Królestwie Polskim w rewolucji 1905–1907*, Kwartalnik Historyczny, 1955, z. 4–5, s. 15; idem, *Czwarte powstanie*, s. 147, 645, 647. Ziemianie, skupieni głównie w Towarzystwie Rol-

Można stwierdzić, że manifestacje i towarzyszące temu wiece oraz strajki były najbardziej żywiołowymi akcjami organizowanymi w czasie rewolucji. Dla uczczenia 1 maja w 1905 r. odbywały się demonstracje socjalistów polskich i żydowskich w Augustowie, Suwałkach, Sejnach, Kalwarii, Wilkowszszkach i innych mniejszych miejscowościach (Sopoćkinie). W tym czasie w poszczególnych zakładach miały miejsce strajki, podczas których formułowano programy poprawy bytu sfery robotniczej³⁷.

W organizowaniu demonstracji na Suwalszczyźnie przeważały akcje młodzieży socjalistycznej polskiej i żydowskiej. Demonstracje kończyły się zazwyczaj zaprowadzaniem porządku przez żandarmerię lub wojsko, jak to miało miejsce w przypadku dwóch pochodów 1-majowych, zorganizowanych w 1905 r. w Augustowie³⁸.

Na oddzielne omówienie zasługują początki działalności Narodowego Związku Robotniczego w Suwałkach, notowane przez władze od 1905 r.³⁹ Członkowie suwalskiej organizacji skupiali się także w Towarzystwie Krawców i Towarzystwie Samokształcenia Rzemieślników. Przed zawiązaniem organizacji podjęto pierwsze kontakty ze środowiskiem krawców warszawskich, trochę później miały miejsce próby kontaktów z Krakowem. Utrzymywano także stałą, zorganizowaną współpracę z organizacją warszawską. Szersze kontakty pomiędzy miejscowymi (już nie tylko krawcami), z bardziej uporządkowaną działalnością zapewniało Towarzystwo Samokształcenia Rzemieślników. Można założyć, że działalność w Towarzystwie Rzemieślników była pewnego rodzaju zasłoną dla działań politycznych Narodowego Związku Robotniczego⁴⁰.

Już w pierwszej fazie rewolucji ukształtowały się główne zasięgi wpływów poszczególnych obozów politycznych: narodowego w powiecie augustowskim, z mniejszym nasileniem na pozostałych obszarach polskiej Suwalszczyzny, oraz socjalistycznego i lewicowego – na terenach z przewagą osadnictwa litewskiego guberni suwalskiej (związane z wpływami wschodnimi). Miasta skupiały zwolenników różnych nurtów politycznych: narodowego, socjalistycznego (z lewicowym), liberalnego (Suwałki).

Najaktywniejszy w wydarzeniach rewolucyjnych był okres jesienno-zimowy 1905 r. Przejawiało się to w manifestacjach patriotycznych, które wzmacniały atmosferę polityczną, zasięgu kolportażu broszur i gazet, „dojrzałej” akcji gminnej (również i protestach w szkołach elementarnych). Na koniec 1905 r. przypadło apogeum ożywienia socjalistów polskich i żydowskich. Należy podkreślić, że ogólne ożywienie członków i sympatyków poszczególnych opozycyjnych stronnictw politycznych w czasie trwania rewolucji (a w szczególności po koniec 1905 r.) prowadziło również do walki politycznej.

nichym, widzieli rozwiązanie dla robotników rolnych w podwyżkach płac. Padały propozycje zastąpienia pracy na akord dniówkami – Tygodnik Suwalski (dalej: TS), 1912, nr 37, ss. 2–3. Strajki rolne miały miejsce na terenie całej guberni suwalskiej. Na obszarach w pobliżu granicy pruskiej niepokój wzbudzały migracje robotników rolnych do Prus, gdzie występowały wyższe płace – TS, 1906, nr 25, ss. 5–6.

37 AGAD, KGGW, sygn. 2522, k. 58–59a, 62.

38 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 72, k. 1–5; sygn. 73, k. 1–4; AGAD, KGGW, sygn. 2522, k. 42, sygn. 2525, k. 6, 10–12a i dalsze; P. Halicki, op. cit., s. 7.

39 Wiosną 1905 r. Królestwo Polskie zostało podzielone na pięć okręgów, którymi kierowali specjalnie wysłani agenci LN, mający do pomocy działaczy w powiatach. Np. w Łomży przewodził urzędnik Romuald Bielicki, w Suwałkach lekarz Stanisław Bzura. Koła miejskie TON zamieniono na koła Narodowego Związku Robotniczego – S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej*, s. 267.

40 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 86, k. 40, sygn. 164, k. 18–19; sygn. 169, k. 44–55; ZZGS, sygn. 446, k. 5–103. Warto podkreślić, że rzemieślnicy chrześcijanie północno-wschodnich ziem Królestwa Polskiego stanowili grupę dosyć ruchliwą, jeśli nie byli związani z rolnictwem. Do takich należeli z pewnością opisywani rzemieślnicy suwalscy – zob. E. Kaczyńska, *Społeczeństwo i gospodarka północno-wschodnich ziem*, ss. 229–231; S. Wiech, *Rzemieślnicy małych miasteczek guberni kieleckiej 1870–1914*, Kielce 1995, ss. 99–100.

Na wzmacnianie ożywienia politycznego (podobnie jak w poprzednim okresie) miały wpływ także wydarzenia zewnętrzne i związane z tym posunięcia władz carskich. Nastąpiła dalsza kryształizacja zasięgu wpływów ugrupowań robotniczych w guberni suwalskiej: kontakty warszawskie odczuwalne były w polskiej części guberni, wschodnie utrzymywały się głównie w litewskiej. Można założyć, że w omawianym okresie dojrzały (i wzmocniły się) już wcześniej dokonane wybory orientacji politycznych przez poszczególne grupy społeczeństwa guberni suwalskiej.

Wiosną i latem 1906 r. akcje rewolucyjne osłabły, ustawały dostawy bibuły rewolucyjnej z Warszawy (polskiej) i Grodna (rosyjskiej). Następowaly aresztowania, rozbito siatkę konspiracyjną litewskiej partii socjaldemokratycznej, ujawniono funkcjonowanie grup socjalistów i socjalistów-rewolucjonistów, organizacji żydowskich, tj. Bundu i syjonistów-socjalistów, anarchistów-komunistów⁴¹.

Na oddzielne potraktowanie zasługuje sprawa reprezentacji suwalczan w Dumie Państwowej. Polacy rywalizowali w tym zakresie z Litwinami. Na tym tle dochodziło również do poważnych napięć polsko-żydowskich. W efekcie wyznawcy mojżeszowi udzielili poparcia, jak to sami określili, większości, czyli reprezentacji litewskiej⁴². Mandaty dostawali posłowie litewscy, chociaż według lokalnego tygodnika, Polacy solidarnie przygotowywali akcje wyborcze. Władze donosiły o silnej agitacji Polaków w sprawie wyborów do Dumy, zwłaszcza w Augustowie i Suwałkach. Na obszarach wiejskich agitowali przede wszystkim lekarz Stanisław Rechniowski oraz notariusz suwalski Jan Wierzbiński. Do agitacji w sprawie Dumy włączali się również przedstawiciele administracji lokalnej⁴³. Polskimi kandydatami byli Stanisław Staniszewski, Gustaw Zabłocki, Walery Roman, Stanisław Rechniowski⁴⁴.

Według powszechnej oceny zamieszczonej w pamiętnikach, miejscowe polskie społeczeństwo było w tym czasie pod silnym wpływem kleru rzymskokatolickiego i ideologii Narodowej Demokracji⁴⁵. Śledztwo żandarmerii wykazało, że w 1906 r. środowisko skłaniających się ku ideologii narodowej było już w Suwałkach uformowane. Według władz carskich do najważniejszych członków i sympatyków stronnictwa narodowego należeli wymieniani Walery Roman, Stanisław Rechniowski i Gustaw Zabłocki oraz członkowie i sympatycy Narodowego Związku Robotniczego. Notowano w tym czasie i innych (według sprawozdań policyjnych członków Narodowej Demokracji), m.in. wspomnianego Jana Wierzbińskiego oraz Sławomira Kosińskiego (syna inicjatorce założenia suwalskiego Związku Młodzieży Rzemieślniczej im. Kilińskiego)⁴⁶.

W północno-wschodniej części Królestwa Polskiego inicjatywę walki o „rząd dusz” w duchu narodowym podjęli księża katolicy w kołach Związku Katolickiego. Można założyć, że aktywna działalność kół związku powodowana była z jednej strony dużym zaangażowaniem księży diecezji

41 LPAHW, ZŻPSAS, sygn. 86, k. 40–41a, sygn. 214, k. 4–12, 212, k. 25–29 i n. Już w drugiej połowie stycznia 1906 r. aresztowano trzech działaczy litewskiego ruchu rewolucyjnego z guberni suwalskiej za przygotowywanie materiałów wybuchowych – S. Kalabiński, F. Tych, *Czwarte powstanie*, s. 400. Np. w grudniu 1906 r. w Suwałkach odbyły się procesy ucznia gimnazjum w Mariopolu Władysława Buchowskiego za rozprowadzanie proklamacji rewolucyjnych I V, Józefa Sendzika, chłopca ze wsi Filipy w powiecie włodzisławskim za przemyt broszur rewolucyjnych, Andrzeja Serbenta, nauczyciela ze szkoły w Kurpikach w powiecie wilkowskim za głoszenie hasel antycarskich i podburzanie chłopów do niepłacenia podatków – TS, 1907, nr 1, s. 7.

42 Archiwum Państwowe w Suwałkach, Komisja Powiatowa Suwalska do Spraw Wyborów do Dumy Państwowej, sygn. 1, k. 4–10.

43 LPAHW, ZŻPSAS, sygn. 86, k. 40–41a; sygn. 169, k. 16–17; sygn. 164, k. 127–127a; TS, 1906, nr 36, s. 7.

44 TS, 1906, nr 2, ss. 1–5; nr 3, s. 7; nr 4, ss. 1–2, 4–5; nr 38, ss. 1–2; 1907, nr 42, s. 1; 1907, nr 44, s. 6; zob. też Z. Łukowski, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906–1909*, Wrocław 1967, s. 26, 78, 129;

45 BN, DzR, rkps, sygn. akc. 6525, *Pamiętniki Edmunda Zalewskiego*, s. 37.

46 LPAHW, ZŻPSAS, sygn. 164, k. 108, 120, 124–124a.

sejneńskiej w ich zakładanie, z drugiej zaś, przede wszystkim w powiecie augustowskim, szerokim poparciem dla wszelkich inicjatyw społecznych organizowanych przez Kościół rzymskokatolicki. W lokalnej prasie zachęcano do zapisów, argumentując, że do związku powinien należeć „każdy prawowierny katolik”. Według gazety, była to nowa instytucja oświatowo-kulturalna, powstająca na ruinach Polskiej Macierzy Szkolnej. Oprócz koła w Augustowie, działały w tym czasie związki w wielu parafiach rzymskokatolickich⁴⁷. Koła Macierzy Szkolnej powstawały również na Suwalszczyźnie. W guberni suwalskiej (w powiatach augustowskim, suwalskim i części sejneńskiego) działało najprawdopodobniej dziesięć zarejestrowanych kół, a lokalna prasa donosiła o ważności zadań podjętych przez Macierz Szkolną oraz wadze szerzeniu oświaty narodowej wśród mas⁴⁸.

Mimo różnego rodzaju niewątpliwych ciosów, jakich doznał obóz narodowy w Królestwie Polskim po 1907 r., np. rozłamy, porażki polityczne w Dumie, pozycja polityczna narodowców na omawianych terenach wydawała się być nadal bardzo mocna. Wpływy niezmiennie umacniali liderzy (także poprzez pracę społeczną i polityczną), jednak najważniejszą rolę we wzmacnianiu i rozszerzaniu orientacji narodowych odegrała w tym czasie praca duchowieństwa katolickiego⁴⁹. Wydaje się, że w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej większość społeczności polskiej Suwalszczyzny, angażując się w prace Związku Katolickiego czy Macierzy Szkolnej, opowiadała się za narodową myślą polityczną. Dotkliwie okazało się na Suwalszczyźnie zaprzestanie działalności Narodowego Związku Robotniczego, powodowane w 1909 r. rozbiem związku i aresztowaniami. Przyniosło to m.in. efekt w postaci osłabienia procesu „unaradawiania” ludności unickiej⁵⁰.

Czołowi polscy sympatycy i działacze socjaliści Suwalszczyzny po 1907 r. pracę polityczną kontynuowali poza terenem guberni. Np. Adam i Leon Kocowie, byli gimnazjaliści, sympatie polityczne rozwijali podczas studiów w Krakowie i Lwowie. Obaj należeli do Związku Walki Czynnej i Związku Strzeleckiego. W obawie przed aresztowaniem, już wcześniej emigrację do Stanów Zjednoczonych wybrał Aleksander Gwiazdowski, najaktywniejszy gimnazjalista socjalista z okresu przedrewolucyjnego. Z powiatu kalwaryjskiego pochodził Aleksander Sulkiewicz, współpracownik Józefa Piłsudskiego, po 1907 r. organizator kursów dla Wydziału Spiskowo-Bojowego w Krakowie i Zakopanem. Nie można pominąć również urodzonego w Suwałkach Henryka Minkiewicza, członka Organizacji Bojowej PPS, później również Związku Walki Czynnej. W 1910 r. Minkiewicz został dowódcą oddziału związku w Krakowie, zaś w 1912 r. komendantem oddziału Związku Strzeleckiego w Zakopanem. Wśród miejscowych, podejrzewanych o sympatie socjalistyczne, należy wymienić Zygmunta Gašiorowskiego, w 1912 r. usuniętego za „nieprawomyślność” z funkcji dyrektora suwalskiej Szkoły Handlowej⁵¹.

Sprawozdanie na temat oblicza politycznego guberni suwalskiej za rok 1909, nie uwzględnia działalności socjalistów polskich na tych terenach (ujmuje jedynie wpływy narodowe, również na terenach wiejskich). Z wpływami organizacji politycznych wiązano również organizowanie straj-

47 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 142, k. 13–16a; TS, 1908, nr 5, s. 6, nr 18, ss. 1–2.

48 TS, 1906, nr 23, s. 6; nr 25, ss. 7–8; nr 27, ss. 1–2; nr 30, s. 7, nr 34, s. 7, 1; nr 36, ss. 5–6; nr 37, s. 5; 1907, nr 23, ss. 5–6.

49 Najaktywniejszą działalność w Królestwie prowadził Związek Katolicki w diecezji sejneńskiej, m.in. dlatego na Suwalszczyźnie nie rozwinął się właściwie w ogóle ruch zaraniarski – W. Piątkowski, *Dzieje ruchu zaraniarskiego*, Warszawa 1956, ss. 64–65, 167; idem, *Idee agrarne ugrupowań politycznych w Królestwie Polskim w latach 1892–1918*, Łódź 1992, ss. 127–137. Duchowni angażowali się również w szerzenie propagandy antysocjalistycznej – zob. D. Olszewski, *Kościół katolicki a ruchy społeczne na ziemiach polskich w końcu XIX i na początku XX w.*, w: *Spółczesność polskie XVIII i XIX w.*, t. 8, Warszawa 1987, s. 259, 261.

50 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 164, k. 2–21; sygn. 169, k. 44–55.

51 BUW, DzR, rkps, sygn. 1741, mf. 7963, *Pamiętnik Karola Świdry*, s. 4d; BS, 1993, cz. II, ss. 54–56, 82–83; *Łączyla ich wspólnota. Zrzeszenia i zjazdy suwalczan*, red. Z. Fałtynowicz, Z. Filipowicz, Suwałki 2003, ss. 34–36.

ków wśród robotników. Np. na wiosnę 1908 r. ujawniono agitację wśród polskich robotników i rzemieślników suwalskich, a na terenie powiatu suwalskiego, mniej więcej w tym samym czasie, odkryto skład broni i stwierdzono kontakty z Wilnem. Aktywnością wyróżniali się nadal działacze żydowscy, grupujący się w Bundzie. Żandarmeria ustaliła, że w guberni suwalskiej ożywił się ponownie ruch bundowców skupiających robotników fabryki szczołek z Wiłkowyszek. Wymieniano i inne miejscowości, w których wpływy miał Bund, prócz Wiłkowyszek m.in. Kalwarię, pisano o kontaktach z gubernią witebską. Potwierdzały się informacje o współpracy robotniczych środowisk żydowskich z Wilnem, a także z Petersburgiem. Żandarmeria informowała także o działalności przedstawicieli narodowości litewskiej, skupionych w litewskiej SD, pozostających w ścisłych kontaktach z robotnikami guberni kowieńskiej i wileńskiej. Zasięg działalności tej partii był znaczący na Suwalszczyźnie, za rozprowadzanie literatury odpowiadali działacze, którym podporządkowane były poszczególne rejony (np. rejon mariampolski, tzw. poprucki, skąd przetrucano literaturę na tereny przygraniczne i pruskie). Warto podkreślić, że literatura rewolucyjnych organizacji litewskich pojawiała się nawet na terenie powiatu szczuczyńskiego w guberni łomżyńskiej. Np. w maju 1911 r. żandarmeria zatrzymała w Grajewie mieszkańca powiatu kalwaryjskiego, przy którym znaleziono zakazane litewskie książki. W dokumentach policyjnych notowano również informacje o kontaktach robotników suwalskich z członkami rosyjskiej SDRP⁵².

W 1910 r. założono w Suwałkach Związek Postępowej Młodzieży Niepodległościowej. Organizacja powstała z inicjatywy Bolesława Dąbrowskiego, członka Związku Walki Czynnej, pochodzącego z Suwalszczyzny, który latem 1910 r. przybył w rodzinne strony z Krakowa i poprzez nawiązanie kontaktów z młodzieżą suwalską wpłynął na zawiązanie Związku Postępowej Młodzieży Niepodległościowej. Odpowiadał także (przynajmniej początkowo) za kolportaż literatury z Krakowa. Związek Młodzieży wykryty został najprawdopodobniej już w styczniu 1911 r. Od początku maja tego roku następowały rewizje i aresztowania. Wśród zatrzymanych żandarmeria wymieniła uczennice prywatnej pensji Kazimiery Żulińskiej, m.in.: Zofię i Marię Dąbrowskie (siostry Bolesława) oraz uczniów Szkoły Handlowej: Stanisława Dąbrowskiego (brata Bolesława), Mariana Staniszewskiego (syna Stanisława), Zdzisława Zabłockiego (syna Gustawa) i innych. Po dwumiesięcznym śledztwie młodzież uwolniono. W wyniku rewizji znaleziono wiele zakazanych broszur, literatury, protokołów ze spotkań, korespondencji z ośrodkiem w Krakowie, dokumentacji świadczącej o poważnej działalności młodzieży. Dekonspiracja i aresztowania załamały działalność związku⁵³. Ożywioną działalność w tym czasie (do wybuchu wojny) prowadziło również Koło Niepodległościowe, skupiające młodzież gimnazjalną⁵⁴.

Pokolenie młodych niepodległościowców miało różny rodowód polityczny (np. niektórzy wyrastali w duchu narodowych sympatii politycznych). Również z powodu ograniczonych możliwości działalności politycznej podjęli oni nowe wyzwania, współorganizując ruch niepodległościowy poza granicami Królestwa Polskiego.

Dla okresu przed wybuchem I wojny światowej nie da się przeprowadzić dokładnych szacunków upolitycznienia społeczeństwa na omawianych terenach. Wydaje się jednak, że wyborom politycznym (ze zróżnicowaną świadomością polityczną) ulegała inteligencja miast i wsi, znacząca

---

52 *Polityčeskoj obzor po suwalskoj guberni za 1909 g.*, ss. 4–10; LPAHW, ZZPSAS, sygn. 226, k. 42–42a; sygn. 149, k. 11–13; sygn. 150, k. 1–15; sygn. 158, k. 141–142, 207–207a; sygn. 332, k. 1, 14–15; sygn. 326, k. 48–48a, 77–78 i n.; sygn. 333, k. 7–7a; 13–26a.

53 LPAHW, ZZPSAS, sygn. 211, k. 96–97, 103–104, 342–345, 408; W. Kiedrzyńska, *Praca wojskowa Z.W.C. w zaborze rosyjskim i Rosji, Niepodległość*, 1933, z. 1(18), s. 86.

54 W. Turczyński, *Historia Koła Niepodległościowego uczniów Polaków gimnazjum rosyjskiego w Suwałkach w latach 1906–1914*, opr. K. Skłodowski, w: *Łączyla ich wspólnota*, ss. 9–11.

część ludności unickiej (z powiatu augustowskiego) oraz warstwy chłopskiej. „Zorientowani politycznie” byli także, w większości nieliczni, robotnicy miast i miasteczek. Należy jednak dostrzec różnice postaw politycznych poszczególnych społeczności. Największą aktywność polityczną wykazywała inteligencja, ziemiaństwo oraz młode pokolenie (uczniowie szkół średnich, studenci) w znacznej części po odzyskaniu niepodległości przywódcy polityczni. Z kolei zainteresowania polityczne proletariatu wiejskiego ustały wraz z zakończeniem rewolucji 1905–1907. Nie można pominąć różnic w postawach politycznych pomiędzy miastem, gdzie były silniejsze, a obszarami wiejskimi, gdzie były słabsze.

Do powodzenia narodowców, działających w dużym zakresie za pomocą filiacji, przyczyniło się również ich „pierwszeństwo” na polskich terenach Suwalszczyzny oraz postawa polityczna lokalnych autorytetów (gdzie sympatie narodowe wykazywali również nieliczni suwalscy przedstawiciele nurtu liberalnego). W propozycjach narodowców schronienie przed polityką rządową znalazła również ludność unicka. Narodowcy rozciągnęli wpływy, wprawdzie z różnym nasileniem, ale na większości polskich terenów Suwalszczyzny (najwięcej zwolenników tej orientacji skupiały kolejno powiaty augustowski, suwalski i na końcu sejneński). Należy podkreślić, że sympatie narodowe na teren suwalskiego „przenosiły się” niejako z Łomżyńskiego, obszarów, na których obóz narodowy odniósł bardzo duże sukcesy. Właściwie nie rozwinął się w ogóle na Suwalszczyźnie ruch ludowy (minimalne ślady tego ruchu notowano jedynie w powiecie augustowskim).

W pierwszych latach XX w. socjaliści nie byli przygotowani do konkretnych działań. W późniejszym okresie, mimo poczynionych starań, powodem ich głównych niepowodzeń była właśnie „nieodpowiednia” struktura społeczno-zawodowa polskiej społeczności tamtych terenów. Ograniczone wpływy osiągnęła PPS przede wszystkim w miastach (Suwałki, Augustów). Socjalistyczny nurt rewolucyjny, w małym zakresie polski, w znacznym zaś żydowski i litewski, „rozwinął skrzydła” na obszarach litewskich guberni suwalskiej. Wydaje się, że na omawianych terenach socjaliści nie skłaniali się w kierunku myśli powstańczej. W ostatnich latach XIX i pierwszych XX w. mogły pojawiać się jedynie pewne głosy sympatyków tego nurtu w środowisku młodzieży. Ogólnie można stwierdzić, że na przesunięcie orientacji politycznych Polaków ku zapatrywaniom niepodległościowym w latach poprzedzających wojnę światową wpływały zmiany pokoleniowe, ewolucja części członków i sympatyków socjalizmu w kierunku niepodległościowym oraz korzystna dla sprawy polskiej zmiana sytuacji międzynarodowej.

**Politische Präferenzen der Bewohner des Suwałki-Gouvernements
vor dem Ersten Weltkrieg
(mit besonderer Berücksichtigung der polnischen Bevölkerung)
Zusammenfassung**

Das Niveau des politischen Bewußtseins in der Gesellschaft des Regierungsbezirks von Suwałki vor 1914 ist aus heutiger Sicht kaum feststellbar. Die größte politische Aktivität zeichnete zweifellos nur einige Gesellschaftsschichten aus, wie die Intelligenz (darin der Landadel und die römisch-katholischen Priester) und die jüngere Generation (Gymnasialschüler, Studenten). Stärkere politische Einstellungen waren in den Städten, schwächere auf dem Land zu beobachten.

Große Einflüsse, auch wenn mit diverser Intensität, besaß in den meisten Ortschaften des polnischen Suwałki-Gebietes die Partei der Nationalen Demokratie. Es ist zu erwähnen, dass die nationalen Tendenzen auf dem Gebiet von Suwałki-Land eine Folge von den Einflüssen aus dem benachbarten Łomża-Gebiet waren, wo das nationale Lager einen großen Erfolg hatte. Gewisse, obwohl beschränkte Einflüsse erzielte die Polnische Sozialistische Partei in den Städten (Suwałki, Augustów). Die sozialistisch-revolutionäre Tendenz, wenig unter Polen, eher unter Juden und Litauern vertreten, trat ziemlich stark auf den litauischen Gebieten des Suwałki-Gouvernements auf. Den Gegensatz bildete die junge Generation der Polen, die in der Vorkriegszeit die Tendenz zur nationalen Unabhängigkeit wählten.

Übersetzung Magdalena I. Sacha